

УДК 159.293.2:271

С. О. Ренке

ПРОЦЕС СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ОБРАЗУ «Я» ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЇ

Стаття містить аналіз психолого-педагогической літератури з проблеми професійного образу Я студентів, в якій обґрунтовується суть понять «образ Професії», «образ Я», «професійна ідентичність», «професійний образ Я»; визначається значущість професійного самовизначення і розвитку професійного образу Я; узагальнені результати дослідження динаміки розвитку професійного образу Я у студентів вищих навчальних закладів.

Ключові слова: професія, образ Професії, образ Я, професійне самовизначення, професійний образ Я, професійна ідентичність.

Статья содержит анализ психолого-педагогической литературы по проблеме профессионального образа Я студентов, в которой обосновывается сущность понятий «образ Профессии», «образ Я», «профессиональная идентичность», «профессиональный образ Я»; определяется значимость профессионального самоопределения и развития профессионального образа Я; обобщены результаты исследования динамики развития профессионального образа Я у студентов высших учебных заведений.

Ключевые слова: профессия, образ Профессии, образ Я, профессиональное самоопределение, профессиональный образ Я, профессиональная идентичность.

Актуальність дослідження. Проблема становлення образу Я особистості як механізму співвідношення себе із суспільством, природою, культурою зі збереженням при цьому свого «Я», своєї індивідуальності є однією з актуальних проблем сучасного людства. Особливої значущості сьогодні набуває становлення образу Я в професійній сфері, від якої безпосередньо залежить її життєва успішність, ступінь професійної самореалізації.

Мета дослідження полягає у тому, щоб теоретично дослідити феномен професійного образу Я студента.

Основне завдання статті – теоретично розглянути процес

становлення професійного образу Я особистості під час навчання у вищих навчальних закладах.

Одним із вихідних концептуальних понять в даному напрямку досліджень є «професія». Трактують цього поняття в літературі багато. Перш за все, це заняття, що потребує спеціальної підготовки, яке людина практикує регулярно і яке слугує їй джерелом засобів до існування. Далі, професія об'єднує групу людей, що займаються однаковою діяльністю, у середині якої установлюються певні зв'язки і норми поведінки. Професія виступає як особлива форма соціальної організації працездатних членів суспільства, що поєднані між собою спільним видом діяльності та професійною свідомістю. За визначенням Б. Шоу, професія – це «змова спеціалістів проти непосвячених» [3, с. 35]. Декілька визначень професії наводить у своїх працях Є. А. Клімов. Найбільш об'ємним є таке: «Професія – це необхідна для суспільства, соціально цінна й обмежена внаслідок розділу праці галузь докладання фізичних і духовних сил людини, яка дає їй можливість отримувати натомість затраченої праці необхідні засоби її існування й розвитку» [5, с. 107]. Для уточнення цього об'ємного визначення, Є. А. Клімов характеризує професію як спільність, діяльність, галузь прояву особистості та як систему, що історично розвивається. Більш вузьке визначення професії з точки зору конкретної людини наводить В. Г. Макушкін: «Професія – це діяльність, за допомогою якої певна особа бере участь в житті суспільства та яка слугує їй головним джерелом матеріальних засобів до існування» [3, с. 36].

Образ професії – це уявлення людини щодо обраної професії і її ставлення до неї. Зміст цього поняття складають такі ознаки професії, як сукупність знань суб'єкта про аспекти, що відображають соціально-економічну (суспільну значущість професії, перспективи професійного і соціального зростання, спеціальності, заробітна плата), виробничо-технічну (тривалість робочого дня і відпустки, умови роботи, характер нервово-психічної напруженості в роботі), виробничо-педагогічну (тип учбового закладу, термін навчання, службові обов'язки) і соціально-психологічну (система вимог до вузькоспеціальних, етичних і організаційних якостей) сторони професії (У. Д. Брагіна). Образ професії грає в професійному самовизначенні важливу роль: можна стверджувати, що людина «знайшла своє місце», коли вона уявляє, де і ким вона працюватиме, що від неї вимагається. Виходячи з положення про регулюючу функцію образу, можна створювати додаткові психологічні умови для успішного оволодіння

професійною майстерністю, вносячи уточнення в зміст образу професії [9, с. 21].

Іншим вихідним концептуальним поняттям є «образ Я», до складу якого і входить професійний образ Я. Образ Я – це динамічна система уявлень людини про саму себе, що включає різні індивідні й особистісні характеристики, властивості людини як суб'єкта різноманітних діяльностей, а також самооцінку, що відображає ступінь розвитку різних характеристик Я і пов'язаних з ними переживань. В образ Я включається й поведінкова складова, що провокує суб'єкта до певної поведінки, тобто тих дій, які можуть бути викликані образом Я і самооцінкою.

До образу Я особистості включаються такі форми:

- Я-ідеальне (ідеальне уявлення про самого себе);
- Я-нормативне (уявлення про свою відповідність певним вимогам);
- Я-реальне (уявлення про наявні якості і властивості).

Структура Я-образу включає такі компоненти: когнітивний – уявлення про себе, образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значимості тощо; емоційно-ціннісний (самооцінка) – афективна оцінка уявлень про себе – самоповага, себелюбність, самоприпониження; поведінковий – потенційна поведінкова реакція, тобто ті конкретні дії, які можуть викликатися Я-образом і самооцінкою. Їх спрямованість і ступінь виразності є значимим показником успішного становлення Я-образу юної особистості та її соціально-психологічної адаптованості.

Факторами, що впливають на формування тих чи інших особливостей Я-образу, є культура, в якій розвивається людина, соціально-економічна ситуація буття, вікові і статеві особливості особистості.

Зміст Я-образу складається з двох утворень: диференціюючої складової (її змістом є знання, які виокремлюють Я суб'єкта у порівнянні з іншими людьми, що надає відчуття власної унікальності, неповторності) та інтегруючої складової, або системи самоідентичності, яка містить знання про спільні риси і характеристики, котрі об'єднують особу з іншими людьми.

У багатьох дослідженнях розглядаються рівні сформованості Я-образу та ознаки їх прояву. Найпоширеніші такі підходи до вирішення цієї проблеми: рівень сформованості Я-образу визначається ступенем розвитку окремих його структурних компонентів (Р. Бернс, В. Столін, І. Кон); сформованість Я-образу особистості визначається відповідно до розвитку його особистісних якостей, наприклад, самооцінки, рівня домагань, самоповаги тощо

(Л. Долинська, Н. Чепелева та ін.).

Рівні сформованості Я-образу, на думку М. Розенберга, слід визначати відповідно до ступеня: а) когнітивної складності та диференційованості, яка вимірюється кількістю усвідомлюваних особистістю власних якостей; б) суб'єктивної значимості для індивіда його Я-образу; в) цілісності, послідовності Я-образу – без наявності в ньому внутрішніх протиріч; 4) стійкості, стабільності Я-образу в часі [7, с. 70 – 71].

Подібний підхід розглядається і в працях Р. Бернса [1]. Вчений розрізняє позитивну і негативну Я-концепцію. Перша характеризується такими ознаками прояву, як «утвердження в імпонуванні іншим людям, здатності до тієї чи іншої діяльності та наявності почуття власної значимості» [1, с. 27]. Друга, навпаки, проявляється у «почутті відкинутості, звичці бути залежним від соціального оточення та конфліктах з батьками» [1, с. 190]. При цьому, на думку Р. Бернса, Я-образу особистості властива висока «пластичність», іншими словами – здатність до кардинальних змін залежно від набутого досвіду.

Більш диференційований підхід до рівня сформованості Я-образу бачимо в концепції В. Століна [7]. Перший рівень пов'язаний із збідненими уявленнями про себе, недостатньою рефлексією, нездатністю абстрактно мислити. Другий свідчить про не сформованість почуття власної ідентичності, низький рівень самоповаги, тривожність, синдром відчуження. Зміст «Я» особистості слід вважати позитивним при його високій когнітивній складності та достатній емоційній насиченості. Тому, на думку В. Століна, психокорекція Я-образу особистості має бути спрямована на «зміцнення або вибудовування нею самою власної самосвідомості – оптимізації її роботи в цілому» [7, с. 255].

Оскільки «Я» – це відображення самого себе, погляд зсередини, то у кожної особистості формується власний Я-образ.

А. Маслоу, К. Роджерс, Р. Бернс вважають пріоритетом самої особистості вибір дій і вчинків, самовизначення і формування себе. Вони зосереджують увагу на усвідомленні і розвиткові внутрішніх сил особистості, її емоціях, відносинах, переконаннях, цінностях, сприйняттях і проблемах. Ставлення до світу і оточуючих, здатність приймати самостійні рішення, чинити вільні і відповідальні дії визначаються характером уявлень індивіда про себе. У зв'язку з цим формування адекватного Я-образу вважається одним з найважливіших завдань у процесі розвитку гармонійної особистості.

Говорячи про Я-образ як узагальнений механізм саморегуляції

поведінки на особистісному рівні, М. Боришевський підкреслює його роль у забезпеченні почуття ідентичності, самототожності людини. Саме почуття ідентичності уявлень про себе протягом більш чи менш тривалих життєвих періодів дозволяє людині усвідомити необхідні рамки між «Я» і «не-Я», що є важливим моментом, з яким пов'язані такі детермінанти саморегуляції поведінки, як особиста відповідальність, обов'язок, почуття соціальної причетності, зіставлення власних бажань з інтересами оточення. Крім того, почуття ідентичності образу «Я» імпліцитно містить у собі можливість усвідомлення індивідом змін, які відбуваються в ньому самому, що виражає діалектичну єдність таких протилежностей, як мінливість і сталість. Р. Бернс, стверджуючи, що «Я-концепція» відіграє, по суті, трояку роль, вказує на те, що вона сприяє досягненню внутрішньої узгодженості індивіда, визначає інтенсифікацію досвіду та виступає джерелом очікувань [1].

Досліджуючи шляхи впливу Я-образу на активність суб'єкта, В. Сафін виокремлює п'ять основних функцій цієї психоструктури: самоствердження, самосхвалення, самооцінку, саморегуляцію, самоспонування. Формування в дитини здатності усвідомлювати свої «хочу», «можу», «маю», «потрібно» в процесі прийняття значущих для неї рішень і організацію на цій основі своєї поведінки автор вважає початком свідомого самовизначення особистості як суб'єкта життєдіяльності.

Проблемі образу Я присвячено дуже багато робіт, але вона не є безпосереднім предметом нашого дослідження, тому, я думаю, немає необхідності приділяти більше уваги детальнішому аналізу даного феномена.

На основі Я-образу особистості складається Я-концепція – відносно стійка, в більшій або меншій мірі усвідомлена система уявлень про самого себе, на основі якої вона будує свою взаємодію з іншими людьми і формує ставлення до себе. Я-концепція дозволяє особистості збудувати стратегію своєї професійної підготовки і майбутнього професійного зростання.

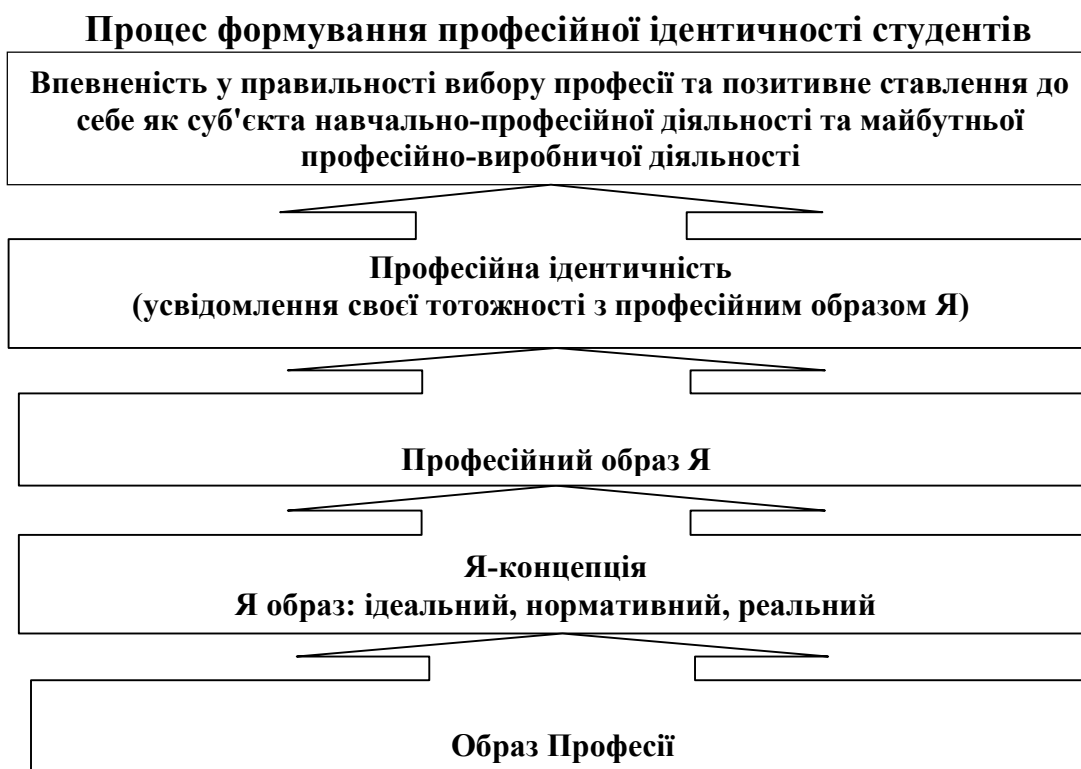
Потім потрібно сформувати у студентів позитивний образ обраної професії: історія і значення професії в даний час, предмет, умови, засоби праці, вимоги професії до людини, перспективи розвитку професії.

Студент повинен мати уявлення про вимоги до сучасного професіонала, позитивні зразки для наслідування в професійній діяльності.

На основі зіставлення образу-Професії з образом-я у студента

формується професійний образ-я і складається усвідомлення своєї тотожності з обраною професією, формується позитивне ставлення до себе як суб'єкту справжньої учбово-професійної діяльності та майбутньої професійно-виробничої діяльності.

Розглянемо схематично процес формування у студентів професійної ідентичності, графічно збудувавши його таким чином (мал. 1) [2].

Також однією з головних складових процесу формування професійного образу Я особистості є завдання самовизначення майбутнього професійного шляху.

Перша психологічна теорія професійного вибору в руслі підходу з позицій теорії рис і чинників була розроблена в 1909 р.

Ф. Парсоном. Цей напрям має найбагатшу історію, та і в даний час він не поспішає поступатися своїми позиціями. Підставою такого традиційного підходу є диференціальна психологія з її психометричними поняттями і методами, проте система власних постулатів даного напрямку має певну незалежність від цих підстав.

У 1909 р. Ф. Парсоном були сформульовані такі посилки:

1) кожна людина за своїми індивідуальними якостями, перш за все за професійно значущими здібностями, найбільш оптимально підходить до єдиної професії;

2) професійна успішність і задоволеність професією

обумовлені ступенем відповідності індивідуальних якостей і вимог професій;

3) професійний вибір є, по суті, свідомим і раціональним процесом, в якому або сам індивід, або профконсультант визначає індивідуальну диспозицію психологічних або фізіологічних якостей і співвідносить її з вже наявними диспозиціями вимог професій.

Е. Гінцберг, що розробив одну з перших теорій професійного розвитку, додатково підкреслював тимчасові аспекти при виборі: підліток повинен усвідомити тимчасову перспективу з тим, щоб уміти відмовитися від негайного задоволення потреб, якщо при цьому йому буде важче досягти кінцевої професійної мети. Він повинен уміти привнести майбутнє в психологічне сьогодні. Е. Гінцберг розглядає вибір не як миттєву подію, а як розтягнутий на декілька років процес.

Є.А. Клімов ж в своїх роботах розглядає професійне самовизначення «...як важливий прояв психічного розвитку, формування себе як повноцінного учасника співтовариства «деталей» чогось корисного, співтовариства професіоналів» [6, с. 39]. Професійне самовизначення розуміється автором «як діяльність людини, що приймає той або інший зміст залежно від етапу його розвитку як суб'єкта праці» [6, с. 40]. Він відзначає, що вибір професії, який здається легким, насправді здійснюється за формулою «мить плюс все попереднє життя» [6, с. 40].

Необхідною умовою успішного самовизначення є свідомість того, що «я сам» обрав професійний шлях. Але процес професійного самовизначення цим актом не закінчується. «Правильніше думати не про єдиний вибір професії, а про дуже цікаву, захоплюючу активність за постійним проектуванням (придумування, вдосконалення раніше придуманого) і реальною побудовою свого професійного трудового шляху, жоден вибір на якому не буде фатальним, якщо прикласти розум і волю»

(Клімов Є.А.). Таким чином, робота над проектуванням власного життя припускає активну життєву позицію і зв'язує психологічне сьогодні і психологічне майбутнє.

За Сьюпером, людина повинна вибрати професію з урахуванням: свого образу «Я»: в образ «Я» включається власне образ людини, спосіб думок про саму себе і оцінка себе; інтелекту: структури загальних здібностей і здібностей до навчання і навчіння; спеціальних здібностей: рівня розвитку загальних і спеціальних здібностей і їх структури; інтересів: тенденцій поведінки, що виявляються в бажанні, пошуку і виконанні людиною певних видів діяльності; цінностей особистості: того, що люди чекають і що

шукають для себе в трудовій діяльності; ставлення до праці, роботи і професії. Ставлення до праці є похідним від системи цінностей. Воно формується у процесі становлення кар'єри, визначає ефективність і продуктивність діяльності; потреб, які визначають мотиви вибору професії і успішність в цій професії; рис особистості – найбільш загальних моделей поведінки, що впливають на форму трудової поведінки людини; професійної зрілості.

Розвиток професійного самовизначення відбувається в двох аспектах. Ціннісно-орієнтаційний аспект професійного самовизначення є виробленням системи цінностей, визначення своєї відповідності обираній професії. Для юнацького віку ціннісно-орієнтаційна діяльність є провідною. Оскільки така діяльність дає «не чисто об'єктивну, а об'єктивно-суб'єктивну інформацію, інформацію про цінності, а не суть» (Е.А. Клімов), відбувається переживання особистісного сенсу, який є відношенням суб'єкта до усвідомлюваних об'єктів.

Діяльний аспект професійного самовизначення «це реальні дії, діяльність, праця особистості і її реальні результати. Основу для розгортання професійного самовизначення в цьому аспекті складають якості особистості, які так, або інакше, стабільно виявляються в діях людини, пов'язаних з вибором і здійсненням професійної діяльності» (А.В. Юпитов). На думку Є.А. Клімова, професійне самовизначення розвиваючись в цих двох аспектах, може розглядатися на двох взаємозв'язаних, але помітних рівнях: гностичному (у формі перебудови свідомості, включаючи самосвідомість) і практичному (у формі реальних змін соціального статусу, місця людини в системі соціальних відносин) (Клімов Е.А.).

На думку С.О. Зуєвої, не менш важливою характеристикою професійного самовизначення є готовність до входження в професійне середовище. Вона припускає формування професійних якостей особистості та ціннісних орієнтацій, які характеризують обрану професію і без яких успішне професійне становлення не представляється можливим.

Період навчання у вузі для студента характеризується «освоєнням системи основних ціннісних уявлень, що характеризують дану професійну спільність, оволодінням знань, умінь, навичок, важливими для майбутньої професійної діяльності, «для життя», для успішного «професійного старту». Розвиваються професійно важливі особистісні якості. Починає формуватися професійна самосвідомість, професійна придатність, що відображається у поєднанні успішності учбово-професійної,

трудової діяльності із задоволеністю обраним шляхом» [5, с. 105].

П.А. Шавір відзначає, що потреба сенсу життя і потреба в професійному самовизначенні є основними для юнацького віку і служать вирішальними чинниками професійного самовизначення в цей час, динамізуючими його процес, а рушійні сили зосереджені «у внутрішніх суперечностях особистості» [8, с.6].

Становлення потреби в самовизначенні призводить до появи різних суперечностей особистості, що є рушійними силами професійного самовизначення. «В узагальненому вигляді їх можна представити як суперечність між потребою і вимогами діяльності, якій віддається перевага, а також знаннями, вміннями, способами, необхідними для реалізації цілей» [8, с. 16], що постають перед людиною. Поставлена в жорсткі рамки ситуації необхідності вибору, молода людина знаходиться в стані кризи. Успішність завершення кризового періоду залежить від сформованості ціннісно-сміслової сфери особистості, індивідуальних здібностей і впливу середовища.

Заслуговує на увагу думка Е.Ф. Зеєрі, Е.Е. Симанюк, котрі аналізують професійні кризи особистості з позиції концепції професійного становлення. На їх думку, перехід від однієї стадії до іншої супроводжується нормативними кризами. Під кризами професійного становлення вони розуміють «нетривалі за часом періоди (до року) кардинальної перебудови особистості, зміну вектора її професійного розвитку». Стадія професійної освіти супроводжується кризою ревізії і корекції професійного вибору. Зіткнення з кризовою ситуацією призводить до стагнації або до подальшого розвитку особистості по професійній лінії. Вирішення кризової ситуації припускає перегляд ціннісно-сміслової сфери, соціально-психологічних відносин, зміну «Я-концепції», очолюючу роль в цьому грають внутрішньо особистісні чинники.

Результати теоретичного аналізу дозволяють нам виділити три основні етапи формування у студентів професійного образу Я.

Перший етап (1 курс) – це період осмислення професійного образу Я, коли на основі входження в нове соціальне і професійне середовище зовнішній студентський образ Я переходить у внутрішньо прийняту, усвідомлену, емоційно забарвлену характеристику. Це нестабільний етап, пов'язаний з адаптацією до нової соціальної ролі студента. Суть його полягає в становленні студентської ідентифікації («Я-студент») і передбаченні майбутньої професійної ідентичності. Цей етап можна назвати адаптаційним.

Другий етап (2-3 курси) – це період, коли на основі усвідомлення вимог нової соціально-професійної ролі і власних здібностей і можливостей відбувається усвідомлення досягнень, які зроблені завдяки власним зусиллям. У цей період конструктивні схеми саморозвитку знаходяться в достатньо стабільному стані, оскільки студент починає отримувати задоволення від сприйняття себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності («Я-будущий фахівець»). Цей етап можна назвати стабілізаційним.

Третій етап (4-5 курсів) – період, коли на основі усвідомлення спектру ролей, засвоєних в ході професіоналізації, відбувається формування нових цілей і перспектив. Це другий нестабільний період, суть якого полягає в переосмисленні і уточненні різних варіантів професійно-творчого саморозвитку, працевлаштування і побудови професійної кар'єри («Я-і моя професія і кар'єра»). Цей період умовно можна назвати уточнюючим [2].

Процес формування у студентів професійного образу Я є суперечливим. Виникнення педагогічних суперечностей, усвідомлення їх особистістю, яка формується, активізує її прагнення до досягнення соціально-професійного образу Я, тобто суперечності виступають як діалектичні рушійні сили саморозвитку особистості.

У психології детермінізм (від латів. *Determinaze* – визначати) розуміється як закономірна і необхідна залежність психологічних явищ від чинників, що породжують їх. Детермінізм включає причинність як сукупність обставин, передуючих в часі слідству і що викликають його.

Виходячи з цього, детермінанти (від латів. *determinantis* – визначаючий) – це конкретні чинники (обставини), які породжують явище, обумовлюють його. У педагогіці детермінізм означає уявлення про те, що діяльність індивідів визначається їх положенням і оточенням і що поведінка індивіда залежить від його власної волі і не є предметом вільного вибору.

Таким чином, можна виділити зовнішні і внутрішні детермінанти процесу становлення професійного образу Я студентів [2].

Як узагальнену зовнішню детермінанту формування професійного образу Я в сучасних умовах можна назвати інформаційно-насичене середовище, яке є джерелом уявлень про предмет праці, способи здобування професійної освіти, вимогах професії до людини і так далі. На перших етапах формування

професійного образу Я зовнішні детермінанти грають пріоритетну роль. Основою подальшого розвитку професійного образу Я стають внутрішні умови і детермінанти.

Внутрішніми детермінантами процесу формування у студентів професійного образу Я є: біопсихологічні і індивідуально-типологічні властивості особистості: статеві, вікові особливості, властивості темпераменту, характеру, здібностей; особливості психічних процесів і властивостей: відчуттів, пам'яті, уяви, емоцій, відчуттів; досвід: знання, уміння, навички, звички, стиль діяльності; особливості спрямованості: інтереси, мотиви, ідеали, світогляд, переконання.

До внутрішніх джерел становлення професійного образу Я

Л.Б. Шнейдер відносить наступні: емоційно-позитивний фон, на якому відбувалося отримання інформації про професію; позитивне сприйняття себе як суб'єкт професійної діяльності; емоційно-позитивне ухвалення своєї приналежності до професійного співтовариства; успішне засвоєння (привласнення) прав і обов'язків, норм і правил професійної діяльності; готовність фахівця прийняти на себе професійну відповідальність; характер виявлення і самоприйняття екзистенційного і функціонального Я; мотиваційна активність до реалізації себе на вибраному професійному терені.

Проведений аналіз змісту і структури професійного і особистісного образу Я в роботах ряду авторів (А. Ватерман,

Л. Б. Шнейдер, А.А. Шатохін, Е. Еріксон та ін.). Це дозволило визначити *структуру змісту професійно-особистісного образу Я* у складі наступних компонентів (Панфілова М. В.): когнітивного, емоційно-ціннісного, світоглядного, професійно-мотиваційного.

Перші три компоненти визначають *професійно-особистісну позицію*, четвертий компонент – *індивідуальний стиль професійної діяльності і стиль життя*.

У дослідженні також проведений аналіз критеріїв, показників, індикаторів професійного і особистісного образу Я (М.В. Напівхіна, О.А. Волкова, Г.Г. Ділігенський та ін.). З урахуванням проведеного аналізу, а також структури *професійно-особистісного образу Я* майбутнього фахівця у обраній галузі, виділені критерії і показники (див. табл. 1).

Таблиця 1.

**Критерії і показники професійного образу Я
майбутнього фахівця у обраній галузі**

Компоненти професійно-особистісного образу Я майбутнього фахівця в обраній галузі	Критерії професійно-особистісного образу Я майбутнього фахівця в обраній галузі	Показники професійно-особистісного образу Я майбутнього фахівця в обраній галузі
Когнітивний	Знаннєвий	1. <i>Професійна обізнаність</i> (сформованість системи знань і уявлень про себе як професіонала, про особливості професійної діяльності фахівця в обраній галузі, її цілях, засобах, про споживача послуг) 2. <i>Особистісна обізнаність</i> (сформованість системи знань і уявлень про себе як особистість) 3. Сформованість ідеального образу професіонала
Емоційно-ціннісний	Аксіологічний	4. Сформованість системи професійних і особистісних цінностей 5. Відповідність системи професійних і особистісних цінностей вимогам сучасного суспільства і споживачів послуг 6. Емоційно-ціннісне відношення до себе як особистості і професіонала, до свого життя, до професії, професійної діяльності, споживачів послуг
Світоглядний	Рефлексивний	7. Усвідомлення значущості вимог до особистості професійного фахівця в обраній галузі 8. Здатність співвідносити свою персону з вимогами професії, образом професіонала 9. Адекватна професійно-особистісна самооцінка
Професійно-мотиваційний	Мотиваційний	10. Бажання реалізувати професійні, особистісні, соціальні ідеали у житті і професійній діяльності 11. Прагнення до високих результатів професійної діяльності, професійній майстерності, максимальній самореалізації в професійній діяльності 12. Прагнення до життєвої успішності

Самореферентність – (лат. *Referre* – повідомляти) повідомлення на основі переживання унікальності свого буття і неповторності особистісних властивостей – самому собі про те, хто Я є і що є Моїм, за наявності своєї приналежності соціальній реальності у формі конкретних життєвих ситуацій. Професійний образ Я – це результат процесів професійного самовизначення, персоналізації і самоорганізації, що виявляється в усвідомленні себе представником певної професії і професійного співтовариства, певний ступінь ототожнення-диференціації себе із Справою й Іншими, що виявляється в когнітивний-емоційно-поведінкових самоописах Я. Можливо, професійний образ Я має різні джерела формування. Одним з джерел є професійна освіта, зміст якої

визначають нормативні державні документи про освіту. Так, основними умовами становлення професійного образу Я виступають освітньо-професійна спільність долі і професійна обізнаність. З іншого боку, дослідники підкреслюють існування професіограми особистісних якостей професіонала, тобто в становленні професійного образу Я певну роль відіграє виражений особистісний радикал. Свою роль в становленні професійного образу Я грають суб'єктивні очікування і можливості соціальних перспектив, а також визнання оточуючими в якості професіонала, що сприяє затвердженню професійного образу Я, крім того «самореферентність» – це повідомлення, що утілює в собі ціннісне і емоційне значення [9, с. 21].

Істотне значення має професійна самопрезентація. Як приклад професійно диференціюючих ознак слід виділити володіння певною термінологією, використання певного професійного лексикону, цінності і норми, професійні міфи, уявлення про альма-матір, про своїх вчителів і професійних попередників, професійно-важливі якості фахівця, професійні навички і уміння, професійні прикмети, професійний інструментарій.

Висновки. Проведений аналіз дозволив прийти до розуміння професійного образу Я і становлення особистісної ідентичності майбутнього фахівця у вибраній галузі як єдність трьох процесів:

1) ухвалення студентом себе як майбутнього фахівця у вибраній галузі, що включає ухвалення професійних цілей і цінностей, свідоме освоєння професійних ролей, установок, ідеалів, формування основ професійного мислення і поведінки;

2) зіставлення студентом себе з професійним ідеалом, нормою, зразком фахівця у вибраній галузі і постановку завдань на саморозвиток; 3) позиціонування студентом себе в зовнішньому оточенні як такого, що належить до певної професійної групи фахівців у вибраній галузі.

Отже, ми можемо стверджувати, що від рівня сформованості професійного образу Я залежить процес формування професіонала, темп, успішність оволодіння професійною діяльністю, входження в професійну спільність. Висока професійна підготовка й оволодіння професійною майстерністю неможливі без формування професійної самосвідомості і, зокрема, професійного Я.

Підсумовуючи вищезазначене, ми можемо стверджувати, що попри велику кількість досліджень з професійної самосвідомості та професійної ідентичності, проблема становлення професійного образу Я лише згадується в зазначених роботах мимохідь. Важливо, на наш погляд, особливо в сучасних соціальних умовах, дослідити стан освітніх процесів у вищих навчальних закладах, де одним з параметрів оцінювання слугує рівень сформованості професійного

образу Я студентів випускних курсів, чому й буде присвячена наша робота в подальшому.

Список використаних джерел

1. Бернс Р. Развитие „Я-концепции” и воспитание. – М.: Педагогика, 1986. – 421 с.
2. Гарбузова Г.В. Эмпирические критерии формирования профессиональной идентичности студентов // Управление общественными и экономическими системами. – 2007. – № 1.
3. Зеер Э.Ф., Павлова А.М., Садовникова Н.О. Профориентология: Теория и практика: Учеб. пособие для высшей школы. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2006. – 192 с.
4. Зуева С.О. Ценностные ориентации личности как фактор профессионального самоопределения учащихся педагогического лица: Дис. ... канд.психол.наук: защищена: утв. / С.О. Зуева. – М.: РГБ, 2003. – 145с.
5. Климов Е.А. Введение в психологию труда / Е.А. Климов. – М., 1988. – 197с.
6. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. Ростов-на-Дону, 1996. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека. М.: Изд-во УРАО, 2002.
7. Столин В. В. Самосознание личности. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 286 с.
8. Шавир П.А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности / П.А. Шавир. – М., 1981. – 96 с.
9. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: структура, генезис и условия становления: Автореф. дис... докт. психол. наук: 19.00.13. – М., 2001. – 42 с.

The article contains the analysis of psychological and pedagogical literature on the problem of professional self-image of students, in which the essence of concepts «Profession-image», «self-image», «professional identity», «professional self-image»; is proved the importance of professional self-determination and development of professional self-image; results of the research of dynamics of development of professional self-image of the students of higher education.

Keywords: profession, Profession-image, self-image, professional self-determination, professional self-image, professional identity.

Отримано 03.04.2009